

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Н. М. КРЕСТОВСЬКА, Л. Г. МАТВЄЄВА

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

**Підручник.
Практикум.
Тести**

*3-тє видання,
стереотипне*

ЮРИНКОН ІНТЕР

Київ – 2023

УДК 340.12(076)
К80

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 8 від 24 квітня 2019 р.)*

Р е ц е н з е н т и :

Рабінович П. М. — доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права Львівського національного
університету імені Івана Франка, академік НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України;

Бостан С. К. — доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Запорізького національного технічного університету;

Гусарєв С. Д. — доктор юридичних наук, професор,
перший проректор Національної академії внутрішніх справ

Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г.

К80 Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник.
3-тє вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 584 с.
ISBN 978-966-667-748-1

Підручник «Теорія держави і права» побудований у доступній формі на інноваційному та інтерактивному підходах до викладання юридичних дисциплін. У ньому розміщена комплексна навчальна інформація з дисциплін «Теорія держави і права» та «Проблеми теорії держави і права», а також їх повне методичне забезпечення. Він є незамінним для підготовки до семінарських (практичних) занять, заліків, семестрового та державного іспитів з теорії держави і права.

Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів юридичних вищих навчальних закладів.

УДК 340.12(076)

ISBN 978-966-667-748-1

© Крестовська Н. М.,
Матвєєва Л. Г., 2023
© Юрінком Інтер, 2023

Зміст

Передмова	9
Список основної навчальної літератури до всіх тем	10
Інтернет-ресурси.....	12

Розділ I

ВСТУП ДО ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Тема 1. Теорія держави і права як юридична наука	13
1.1. Поняття «юриспруденція»	13
1.2. Система юридичних наук	15
1.3. Теорія держави і права як наука та навчальна дисципліна	16
1.4. Об'єкт і предмет теорії держави і права	18
1.5. Функції теорії держави і права	20
Тема 2. Методологія теорії держави і права	29
2.1. Поняття та система методології юридичної науки	29
2.2. Загальні та загальнонаукові методи теорії держави і права	30
2.3. Міждисциплінарні та спеціально-наукові методи теорії держави і права	35
2.4. Порівняльне правознавство (юридична компаративістика).....	36
2.5. Поняттєво-категорійний апарат юриспруденції	37

Розділ II

СОЦІАЛЬНІ ТА ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ БУТТЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Тема 3. Соціальні передумови буття держави і права	44
3.1. Суспільство та його структура	44
3.2. Соціальні інститути.....	45
3.3. Влада як соціальний інститут	46
3.4. Влада у первісному суспільстві	48
3.5. Соціальне регулювання у первісному суспільстві	49
Тема 4. Історичні передумови держави і права	54
4.1. Основні теорії походження держави	54
4.2. Основні теорії походження права	57
4.3. Закономірності походження права і держави	60
4.4. Чифдом	63
4.5. Основні способи формування права.....	65
4.6. Різноманітність шляхів формування держави	66
4.7. Історичні типи держав	68
4.8. Історичні етапи розвитку права	70

Розділ III
ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ

Тема 5. Поняття і сутність держави	79
5.1. Держава: поняття та ознаки.....	79
5.2. Атрибути держави	80
5.3. Способи державоутворення.....	82
5.4. Сучасні підходи до вивчення держави	83
5.5. Основні критерії типології сучасних держав	85
5.6. Сучасна держава	87
5.7. Територія сучасної держави	89
5.8. Народовладдя як ознака сучасної держави.....	91
5.9. Суверенітет держави	92
5.10. Сутність держави: плюралізм підходів	93
5.11. Функції держави: поняття і класифікація	95
5.12. Форми здійснення функцій держави	97
Тема 6. Форми держави	104
6.1. Форма держави: поняття, структура, значення	104
6.2. Поняття і види форм державного правління	106
6.3. Поняття і види форми державно-територіального устрою	109
6.4. Поняття і види форм державного режиму	113
Тема 7. Державна влада і механізм держави	125
7.1. Державна влада та її властивості	125
7.2. Поділ влади в державі	127
7.3. Методи здійснення державної влади	128
7.4. Механізм держави: поняття, ознаки і структура	130
7.5. Апарат держави: поняття та структура	131
7.6. Законодавча влада сучасної держави.....	132
7.7. Парламент, його повноваження та структура.....	133
7.8. Глава держави	134
7.9. Виконавча влада сучасної держави.....	137
7.10. Уряд в сучасній державі.....	138
7.11. Судова влада сучасної держави.....	139
7.12. Контрольна влада сучасної держави	141
7.13. Омбудсман у сучасній державі.....	142
Тема 8. Політична система суспільства і держава	152
8.1. Політична система суспільства: поняття, структура, функції	152
8.2. Типологія політичних систем.....	153
8.3. Місце держави в політичній системі суспільства	156
8.4. Держава та об'єднання громадян	157
8.5. Держава і місцеве самоврядування.....	158
Тема 9. Громадянське суспільство і держава	166
9.1. Громадянське суспільство: становлення концепції.....	166
9.2. Громадянське суспільство: поняття і структура.....	169
9.3. Співвідношення громадянського суспільства і держави.....	170
9.4. Держава і соціальне партнерство.....	171

Тема 10. Демократична, правова і соціальна держава	178
10.1. Поняття, принципи і форми демократії	178
10.2. Співвідношення держави і права: основні підходи	180
10.3. Правова держава: становлення ідеї	182
10.4. Правова держава: основні характеристики	184
10.5. Соціальна держава: становлення ідеї	185
10.6. Соціальна держава: основні ознаки та функції	188
Тема 11. Держава та людина	196
11.1. Правовий статус індивіда, його структура та види	196
11.2. Покоління прав людини	197
11.3. Права людини і права громадянина	199
11.4. Юридичні обов'язки людини і громадянина	200
11.5. Система гарантій прав людини і громадянина в сучасній державі	201
11.6. Міжнародні стандарти прав людини	204
11.7. Міжнародні стандарти прав дітей і молоді	205

Розділ IV **ТЕОРІЯ ПРАВА**

Тема 12. Основні концепції праворозуміння	214
12.1. Праворозуміння як категорія юридичної науки	214
12.2. Типологія праворозуміння	215
12.3. Загальна характеристика сучасних концепцій праворозуміння	217
12.4. Теорія природного права	218
12.5. Позитивістська теорія права	220
12.6. Соціологічна теорія права	222
12.7. Психологічна теорія права	223
12.8. Історична школа права	225
12.9. Інтегральне праворозуміння	226
Тема 13. Поняття і сутність права	236
13.1. Поняття та ознаки позитивного (юридичного) права	236
13.2. Сутність права	237
13.3. Функції права	238
13.4. Цінність права	241
13.5. Об'єктивне і суб'єктивне право	243
13.6. Принципи права	244
Тема 14. Право в системі соціального регулювання	254
14.1. Поняття і види соціального регулювання	254
14.2. Нормативне регулювання, норми та нормативні акти	255
14.3. Соціальні норми, їх ознаки, функції та види	257
14.4. Право — особливий соціальний регулятор	259
14.5. Правове регулювання та його предмет	261
14.6. Типи, методи та способи (прийоми) правового регулювання	262
14.7. Форми правового регулювання	264
14.8. Право і мораль	265
14.9. Право і звичай	267
14.10. Право і релігія	268
14.11. Право і корпоративні норми	270

Тема 15. Норми права	281
15.1. Норма права, її ознаки	281
15.2. Класифікація норм права	282
15.3. Спеціалізовані правові норми	283
15.4. Правові норми — правила поведінки	285
15.5. Норма міжнародного права: поняття та особливості	286
15.6. Структура норми права	289
15.7. Способи викладення норм права	291
15.8. Співвідношення норми права і статті нормативно-правового акта/договору	292
Тема 16. Система позитивного права	302
16.1. Структурні елементи системи позитивного права	302
16.2. Галузь права	303
16.3. Критерії розмежування галузей права	304
16.4. Загальна характеристика основних галузей права України	306
16.5. Інститут права	307
16.6. Публічне і приватне право	309
16.7. Матеріальне і процесуальне право	310
16.8. Система міжнародного права	311
16.9. Співвідношення систем міжнародного і національного права	312
Тема 17. Форми права	321
17.1. Співвідношення понять «джерело права» і «форма права»	321
17.2. Правовий звичай	322
17.3. Юридичний прецедент	325
17.4. Нормативний договір	329
17.5. Релігійний текст	331
17.6. Юридична доктрина	332
17.7. Джерела (форми) міжнародного права	335
Тема 18. Нормативно-правовий акт — основна форма права сучасних держав	344
18.1. Нормативно-правовий акт, його ознаки та види	344
18.2. Поняття, ознаки і види законів	346
18.3. Підзаконні акти: поняття і види	347
18.4. Дія нормативно-правових актів у часі, в просторі та за колом осіб	349
18.5. Система законодавства та її співвідношення з системою права	350
Тема 19. Суб'єкти права	358
19.1. Поняття та види суб'єктів права	358
19.2. Фізичні особи	359
19.3. Юридичні особи	359
19.4. Соціальна спільнота як суб'єкт права	362
19.5. Держава як суб'єкт права	365
19.6. Суб'єкти міжнародного права	367
Тема 20. Правоутворення, правотворчість, законотворчість	375
20.1. Правоутворення — соціальний процес формування права	375
20.2. Правотворчість: поняття, ознаки, функції	376
20.3. Принципи правотворчості	377

20.4. Види правотворчості.....	379
20.5. Законодавчий процес.....	380
20.6. Систематизація нормативно-правових актів.....	381
Тема 21. Тлумачення правових норм.....	390
21.1. Поняття тлумачення правових норм.....	390
21.2. Суб'єкти тлумачення норм права.....	391
21.3. Способи (прийоми) тлумачення норм права.....	393
21.4. Види юридичного тлумачення за обсягом.....	398
21.5. Акти офіційного тлумачення (інтерпретаційні акти).....	399
Тема 22. Реалізація та застосування права.....	408
22.1. Реалізація права: поняття та ознаки.....	408
22.2. Форми реалізації права.....	409
22.3. Правозастосування: поняття, ознаки, функції.....	411
22.4. Стадії застосування права.....	412
22.5. Основні вимоги правильного застосування права.....	414
22.6. Прогалини в позитивному праві і способи їх усунення та подолання.....	415
22.7. Юридичні колізії.....	417
22.8. Акти застосування права: поняття, ознаки, види, структура.....	419
Тема 23. Правові відносини.....	428
23.1. Правовідносини: поняття, ознаки і види.....	428
23.2. Структура правовідносин.....	429
23.3. Об'єкти правовідносин.....	430
23.4. Суб'єктивне право і юридичний обов'язок.....	431
23.5. Законний інтерес.....	432
23.6. Передумови (підстави) виникнення правовідносин.....	434
23.7. Юридичні факти. Фактичний (юридичний) склад.....	434
Тема 24. Правозначуща поведінка.....	444
24.1. Правозначуща поведінка, її ознаки та види.....	444
24.2. Правомірна поведінка, її ознаки і види.....	445
24.3. Правопорушення, його ознаки і види.....	448
24.4. Юридичний склад правопорушення.....	451
24.5. Зловживання правом.....	453
24.6. Об'єктивно протиправна поведінка.....	454
24.7. Причини правопорушень.....	455
Тема 25. Юридичні наслідки правозначущої поведінки.	
Юридична відповідальність.....	464
25.1. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності.....	464
25.2. Позитивна юридична відповідальність.....	466
25.3. Негативна юридична відповідальність.....	467
25.4. Мета і функції юридичної відповідальності.....	468
25.5. Принципи ретроспективної юридичної відповідальності.....	469
25.6. Галузеві особливості негативної юридичної відповідальності.....	471
25.7. Обставини, що виключають негативну юридичну відповідальність.....	472
25.8. Підстави звільнення від негативної юридичної відповідальності.....	473
25.9. Юридичні наслідки нетипової правозначущої поведінки.....	475

Тема 26. Юридична практика та юридичний процес	482
26.1. Юридична практика: поняття, ознаки, структура.....	482
26.2. Види юридичної практики.....	484
26.3. Судова практика.....	485
26.4. Юридичний процес, його ознаки та стадії.....	487
26.5. Вимоги до врегулювання юридичного процесу та юридичної процедури.....	489
26.6. Види юридичного процесу.....	490
26.7. Юридична техніка.....	492
26.8. Правові аксіоми.....	494
26.9. Правові презумпції.....	496
26.10. Правові фікції.....	498
Тема 27. Правосвідомість і правова культура	507
27.1. Правосвідомість, її структура та функції.....	507
27.2. Рівні та види правосвідомості.....	509
27.3. Правове мислення.....	511
27.4. Деформації правосвідомості.....	513
27.5. Правова культура.....	515
27.6. Професійна правосвідомість і професійна правова культура.....	517
27.7. Правове виховання, його мета, форми і методи.....	518
27.8. Правова соціалізація.....	519
Тема 28. Верховенство права, законність і правопорядок	529
28.1. Верховенство права: концепція та принцип сучасної держави.....	529
28.2. Законність: режим та вимоги (принципи).....	532
28.3. Гарантії законності.....	534
28.4. Правопорядок і суспільний порядок.....	535
28.5. Проблема формування світового правопорядку.....	536
Тема 29. Механізм правового регулювання	543
29.1. Механізм правового регулювання, його елементи та стадії.....	543
29.2. Правові акти, їх види і співвідношення.....	545
29.3. Правові стимули та обмеження у механізмі правового регулювання.....	547
29.4. Правова політика: поняття, види, форми.....	550
Тема 30. Правові системи сучасності	558
30.1. Національна правова система.....	558
30.2. Типологія права та національних правових систем.....	559
30.3. Прецедентний тип правових систем.....	560
30.4. Нормативно-актний тип правових систем.....	562
30.5. Релігійний тип правових систем.....	564
30.6. Звичаєво-традиційний тип правових систем.....	565
30.7. Правова система України.....	567
30.8. Інтеграційні (міждержавні) правові системи.....	569
30.9. Міжнародна правова система.....	570
Предметний покажчик	577
Іменний покажчик	580

Передмова

Навчальна дисципліна «Теорія держави і права» є необхідним компонентом загальнотеоретичної професійної підготовки юриста. Знання закономірностей виникнення й функціонування державно-правових інститутів, засвоєння поняттєво-категорійного апарату юриспруденції необхідні студенту як підґрунтя для вивчення галузевого законодавства та юридичних процедур, а також вироблення та закріплення навичок і умінь практичного застосування права.

Мета навчальної дисципліни «Теорія держави і права» — формування у майбутніх фахівців юридичного профілю уявлень про особливості існування правової реальності в її різноманітних проявах (правових нормах, правовій свідомості, правовій поведінці), формування системи правових понять і основних концепцій існування права і держави, закріплення ціннісних установок, заснованих на використанні теоретичного осмислення функціонування правових реалій.

Відстоюючи ідею первинності права щодо держави, з дидактичних міркувань автори підручника розташували матеріал навчальної дисципліни за класичною схемою: короткий вступ, розділ, присвячений історичним та соціальним передумовам державно-правового розвитку, теорія держави, теорія права.

Автори підручника намагалися якомога ширше використати міжпредметні зв'язки навчальної дисципліни «Теорія держави і права» з фундаментальними та галузевими юридичними дисциплінами, а також зі шкільним курсом основ правознавства.

Як наслідок вивчення теорії держави і права студент має знати:

- юридичні концепції та теоретичні положення, які дозволяють йому увійти до професійного юридичного середовища;
- призначення та можливості права і держави при вирішенні соціальних і особистих питань;
- основні правові поняття, принципи, нормативи, процедури, рішення, динаміку їх формування та підстави застосування;
- зміст розмежування сфер належного, суцього та ідеального в бутті права і держави;

- різноманіття існуючих правових систем, тенденції їх розвитку та взаємодії;
уміти:
- послуговуватися поняттєво-категорійним апаратом юридичної науки для вирішення правових проблем;
- оцінювати конфлікти, що виникають у суспільстві, через призму суб'єктивних прав і юридичних обов'язків для використання юридичних засобів і державного механізму в їх розв'язанні.

Автори підручника прагнули до максимальної наукової обґрунтованості та об'єктивності, за необхідності викладаючи різні погляди на проблеми теорії держави і права. Водночас дидактичні цілі — а саме, доступний для студентів, ясний, і разом з тим, повний виклад основного матеріалу навчальної дисципліни «Теорія держави і права» — були для нас головними. Саме окресленим зумовлений план побудови кожної теми підручника, яка, крім викладення навчально-теоретичного матеріалу, містить: **Питання, що виносяться на розгляд на семінарському занятті; Методичні рекомендації до вивчення теми; Практичні завдання; Юридичний словник; Тести для самоконтролю; Додаткову літературу.**

Усі методичні засоби, запропоновані у підручнику, можна використовувати в інтерактивній побудові як лекційних, так і семінарських навчальних занять, а підручником з успіхом послуговуватися на лекціях, для підготовки до семінарських занять, заліків та іспитів.

Автори впевнені, що ця книга допоможе кожному викладачеві ефективно навчати студентів базовій фундаментальній юридичній дисципліні, а кожному студенту — успішно скласти як семестровий, так і державний іспит з теорії держави і права.

СПИСОК ОСНОВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ВСІХ ТЕМ

Актуальные грани общетеоретической юриспруденции: монография / Ю. Н. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко и др.; под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2012. 492 с.

Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 712 с.

Бержель Ж.-Л. Общая теория права / пер. с фр. Г. В. Чуршукова; под общ. ред. В. И. Даниленко. М.: Nota bene, 2000. 576 с.

Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права. Харків: Право, 2017. 952 с.

Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 320 с.

Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>.

Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт; КНТ, 2006. 355 с.

Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою). Київ: Атіка, 2007. 412 с.

Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Університет «Україна», 2014. 561 с.

Наливайко Л. Р., Вітвіцький С. С. та ін. Теорія держави і права в тестових завданнях: навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. Р. Наливайка. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2014. 358 с.

Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства: учеб. для юрид. вузов и ф-тов. М.: НОРМА—ИНФРА-М, 1999. 552 с.

Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.: за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2013. 976 с.

Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-ге вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.

Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: ВТД «Університетська книга», 2014. 544 с.

Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, В. С. Ковальський [та ін.]; за заг. ред. О. В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 408 с.

Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.

Теорія держави і права: Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онищенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

Теорія держави і права: підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. 2-ге вид. перероб. і допов. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 468 с.

Теорія держави та права: навч. посіб. / [С. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.

Четвернин В. А. Введение в курс общей теории права и государства: учеб. пособие. М.: Ин-т государства и права РАН, 2003. 204 с.

Юридична енциклопедія. В 6 т. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998—2004.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

http://portal.rada.gov.ua	Офіційний веб-сайт Верховної Ради України
http://www.kmu.gov.ua	Урядовий портал України
http://partnerstvo.com.ua/	Законы Украины
http://www.uapravo.net/	Законодательство Украины
http://pravoznavec.com.ua	Правознавець: Електронна бібліотека юридичної літератури
http://www.lib.ua-ru.net	Студенческая электронная библиотека
http://forum.yurclub.ru/index.php?act=downloads	Юридическая библиотека ЮрКлуба
http://www.urist.in.ua/	Украинский юридический форум
http://yurist-online.com/uslugi/yuristam/knigi/	Книги и учебники по праву Украины
http://www.allpravo.ru/	Все о праве
http://www.ukma.kiev.ua/ukmalib	Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія»
www.library.univ.kiev.ua	Наукова бібліотека ім. М. Максимовича
http://www.nbu.gov.ua/	Національна бібліотека України
http://www.nplu.kiev.ua/	Національна Парламентська бібліотека України
http://www.ulf.com.ua/	Українська правнича фундація
http://www.lawbook.by.ru/	Сайт «Бібліотека юриста»
http://www.eclg.gov.ua/	Центр європейського і порівняльного права
http://www.ulde.kiev.ua/news.php	Центр розвитку українського законодавства